

УДК 94:341.485(477)"1932/1933"

DOI: 10.24919/2312-2595.4/46.215320

Володимир СЕРГІЙЧУК

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії світового українства, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, м. Київ, Україна, індекс 01033 (serhijchuk@ukr.net)

Бібліографічний опис статті: Сергійчук, В. (2020). Голодомор 1932–1933 років: геноцидна спрямованість, спроба підрахунку втрат. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, 4/46*, 13–42. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.4/46.215320>.

ГОЛОДОМОР 1932–1933 РОКІВ: ГЕНОЦИДНА СПРЯМОВАНІСТЬ, СПРОБА ПІДРАХУНКУ ВТРАТ

***Анотація. Мета дослідження** – запропонувати новий підхід до визначення ознак Голодомору 1932–1933 рр. в Україні як геноциду української нації через аналіз директивних документів і свідомих зумисних дій влади СРСР щодо організації цього злочину, а також представити методику підрахунку втрат на основі аналізу первинних документів українських архівів. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму, системності, науковості, верифікації, авторської об'єктивності, на використанні загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний) методів. **Наукова новизна** полягає у тому, що на основі аналізу первинних документів українських архівів уперше пропонується визначати ознаки геноцидної спрямованості Голодомору 1932–1933 рр. через аналіз свідомих зумисних дій влади, які зафіксовані в її документах. **Висновки.** Аналіз первинних документів українських архівів є важливим і перспективним напрямом дослідження, адже саме вони дають можливість підтвердити цілеспрямований злочинний намір з боку вищого партійно-державного керівництва СРСР упокорити українство шляхом голодного мору. Це проявлялося через вилучення продо-*

© Володимир Сергійчук, 2020

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

вольства, заборону виїзду голодних селян за хлібом до Білорусі, Росії та Закавказзя, приховування інформації перед світом, відмова від продовольчої допомоги від Заходу, припинення українізації в УСРР і її повної заборони в інших союзних республіках, а також завезення до вимерлих українських сіл переселенців з Росії та Білорусі з метою змінити автохтонне етнічне представництво в конкретних регіонах на російськомовне. Що стосується підрахунку втрат, то запропонований історико-статистичний підхід дає можливість на основі аналізу документів визначити їхній мінімальний обсяг в 7,123 мільйона жертв, а завдяки історико-демографічним розрахункам цей показник може сягати понад 9 мільйонів осіб.

Ключові слова: Голодомор 1932–1933 років; ознаки геноциду; підрахунок втрат.

Volodymyr SERHIICHUK

PhD hab. (History), Professor, Head of the Department of World Ukrainian History, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 60 Volodymyrska Str., Kyiv, Ukraine, postal code 01033 (serhijchuk@ukr.net)

To cite this article: Serhiichuk, V. (2020). Holodomor 1932–1933 rokiv: henotsydna spriamovanist, sproba pidrakhunku vtrat [Holodomor of 1932–1933: genocide orientation, attempt to calculate losses]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 4/46, 13–42.* doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.4/46.215320> [in Ukrainian].

HOLODOMOR OF 1932–1933: GENOCIDE ORIENTATION, ATTEMPT TO CALCULATE LOSSES

Summary. *The purpose of the study is to propose a new approach to defining the signs of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine as genocide of the Ukrainian nation through the analysis of policy documents and conscious deliberate actions of the USSR authorities to organize this crime, and to present a method of calculating losses based on the analysis of primary documents of Ukrainian archives.*

The research methodology *is based on the scientific principle and principles of historicism, systematization, verification, authorial*

objectivity, the use of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-genetic, historical-typological, historical-systemic) methods.

The scientific novelty is that on the basis of the analysis of primary documents of Ukrainian archives it is proposed for the first time to determine the signs of genocidal orientation of the Holodomor of 1932–1933 through the analysis of conscious deliberate actions of the authorities recorded in its documents.

Conclusions. Analysis of primary documents of Ukrainian archives is an important and promising area of research, because they provide an opportunity to confirm the purposeful criminal intent of the top party and state leadership of the USSR to subdue Ukrainians through a famine.

This was manifested through the seizure of food, the ban on the departure of hungry peasants for bread in Belarus, Russia and the Caucasus, the concealment of information from the world, the refusal of food aid from the West, the cessation of Ukrainization in the Ukrainian SSR and its total ban in other union republics, also in the importation of immigrants from Russia and Belarus to extinct Ukrainian villages in order to change the indigenous ethnic representation in specific regions to Russian-speaking.

With regard to the calculation of losses, the proposed historical and statistical approach makes it possible to determine the minimum amount of 7.123 million victims based on the analysis of documents, and thanks to historical and demographic calculations, this figure can reach more than 9 million people.

Key words: Holodomor of 1932–1933; signs of genocide; calculation of losses.

Постановка проблеми. У світовій історії голод траплявся часто і в багатьох народів. Причини, як правило, крилися у недородах через посуху чи інших природних катаклізмах. Але на українських чорноземах ніколи не траплялося подібних трагедій. І навіть штучний голод 1921–1923 рр., коли з УСРР вивезли до Росії всі запаси хліба, не мав таких катастрофічних наслідків, як Голодомор 1932–1933 рр. з огляду на його геноцидний характер.

Саме це є визначальним в оцінці Голодомору 1932–1933 рр., оскільки для виморення голодом українського селянства влада свідомо й зумисне вживала всіх заходів, що підпадають під ознаки геноциду, визначених Конвенцією ООН про запобігання

злочинів проти людяності. Саме аналіз первинних документів українських архівів є важливим і перспективним напрямом цього дослідження, бо вони дають можливість підтвердити цілеспрямований злочинний намір з боку вищого партійно-державного керівництва СРСР упокорити українство шляхом голодного мору. Це проявлялося через вилучення продовольства, заборону виїзду голодних селян за хлібом до Білорусі, Росії та Закавказзя, приховування інформації перед світом, відмова від продовольчої допомоги від Заходу, припинення українізації в УСРР і її повної заборони в інших союзних республіках, а також завезення до вимерлих українських сіл переселенців з Росії та Білорусі з метою змінити автохтонне етнічне представництво в конкретних регіонах на російськомовне. Що стосується підрахунку втрат, то пропонований історико-статистичний підхід дає можливість на основі аналізу документів визначити їхній мінімальний обсяг в 7,123 мільйона жертв, а завдяки історико-демографічним розрахункам цей показник може сягати понад 9 мільйонів осіб.

Аналіз джерел та останні дослідження. Після визнання Верховною Радою України в 2006 р. Голодомору 1932–1933 рр. геноцидом українського народу це визначення було 2010 р. підтверджене також і у судовому порядку. Однак не скрізь це сприймають за доведений факт, особливо в Російській Федерації, де безапеляційно заявляють, що «не знайдені документи, в которых бы говорилось о наличии у сталинского режима намерения уничтожить украинский народ» (Кондрашин, 2008, с. 378). Або є ще й такі аргументи: «страдали все – русские, украинцы, казахи» (Кропачев, 2010, с. 13), або «утверждать, что геноцид на Кубани осуществлялся по национальному принципу, необходимы документы, подтверждающие этот факт, но на сегодняшний день исследователи ими не располагают, либо имеют лишь косвенные данные, нуждающиеся в специальном анализе» (Кубякин, 2007, с. 167).

Подібний підхід притаманний і деяким українським історикам, котрі пишуть, що «не існує й існувати не може» достатніх доказів того, що Сталін влаштував покарання саме етнічних українців, бо вони, мовляв, «не були для Сталіна тим, чим були євреї для Гітлера» (Кульчицький, 2013, с. 192). Йдуть цим шляхом і окремі зарубіжні дослідники. Так, австралієць С. Віткрофт, заявив: «Я не думаю, що слово «геноцид» має бути застосоване до

СРСР на початку 1930-х, оскільки я не бачу ніяких доказів про намір спеціально вбити багато людей» (Виткрофт, 2014, с. 190). Є думки, на кшталт, мовляв, «голод в Україні не був спробою вбивства всіх українців; його також зупинили влітку 1933 року, задовго до того, як він міг винищити всю націю» (Еппелбом, 2018, с. 340).

Мета публікації – оприлюднити новий підхід до встановлення ознак Голодомору-геноциду, які підпадають під Конвенцію ООН про запобігання злочинів проти людяності, а також аналіз первинних документів для встановлення кількості жертв у 1932–1933 рр.

Аналіз таємних архівів комуністичної влади в Україні дає можливість відповісти на всі питання, які виникають перед дослідниками минулого нашого народу. І саме первинні документи українських архівів стверджують про свідомі й зумисні дії тодішньої влади під час Голодомору-геноциду 1932–1933 рр., бо тільки це є ознакою геноциду як кримінального злочину відповідно до Конвенції ООН від 1948 р. Завдання дослідника полягає у тому, аби серед величезного масиву тогочасних документів віднайти й оприлюднити факти, які свідчитимуть, що влада свідомо йшла на злочин. Тож саме на основі первинних матеріалів маємо говорити принаймні про шість таких ознак:

1. Вилучення продовольства, що прирікає людей на голодну смерть

Голод в Україні лютував уже навесні 1932 р. Так, у листі до Сталіна 15 березня 1932 р. Косіор повідомляв, що найбільше вражена голодом Дніпропетровська область, звідки «нам більш усього надходить інформацій про голодування, про померлих і т. п. ... Понад 70 % всіх смертей припадає на Дніпропетровську область. З 49 районів області важкими є 35 районів. ... На другому місці Київська область, 31 район важкий» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 5460, арк. 7).

Коли влітку 1932 р. Білорусь заповнили голодні селяни з України, то шоковані тамтешні робітники писали в московську «Правду» й до вищого керівництва країни, що «они не помнят, чтобы когда бы то ни было Белоруссия кормила Украину» (Кондрашин, 2008, с. 180).

Незважаючи на ці повідомлення, Раднарком СРСР та ЦК ВКП (б) доводять для УСРР непосильне завдання із хлібозаготівель у розмірі 356 млн пудів 5.831 300 тонн). 21 червня 1932 р. в ЦК КП (б) У і Раднарком УСРР за підписом Сталіна й Молотова була направлена телеграма, в якій наголошувалося виконати план за будь-яких умов (*Письма И.В. Сталина В.М. Молотову*, 1995, с. 242). Відтак тільки в таємній ухвалі ЦК КП (б) У наводилися факти виконання хлібозаготівель «за будь-яких умов»: «не здавців хліба і інших державних зобов'язань, викликаючи до сільради, наносили тяжкі побої, роздягали до гола, примушували стояти на колінах, наклеювали на груди плякати з різними написами і водили по селу, роздягали жінок, виводили роздягнених на мороз та в степ, тримали по кілька днів в холодних ямах, не давали їсти і спати, били револьверами, руйнували будівлі, хати, печі, розшивали стріхи (хат) нездатчиків, організовували сквозняки і т. інш. нелюдські катування...» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 5488, арк. 17).

В Одеській області, до якої входив і Арбузинський район теперішньої Миколаївщини, як повідомляв уповноважений по заготівлях хліба Володимир Затонський, в селі Костянтинівка «какой-то кандидат партии Харитонов, будучи бригадиром по индивидуалам, собрал группу мужиков в штабе, заперь дверь, облил керосином кота, поджег его и бросил обезумевшее животное (через форточку что ли) в переполненную людьми комнату. После этого, собравши отдельно баб-индивидуалок, вместе с другими беспартийными бригадирами начали их поочередно насиловать «в порядке натурштрафа» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 6340, арк. 63).

Тим часом суди й прокуратура намагалися при цьому неухильно виконувати затверджену ЦК ВКП (б) інструкцію Верховного суду СРСР, прокурора Верховного суду і ДПУ щодо втілення в життя закону ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. про охорону суспільної власності. І вже 4 вересня 1932 р. нарком юстиції УСРР Михайлик вимагав від низки районних судів негайно надіслати всі розглянуті справи про зрізані колоски (ЦДАВОВУ, ф. 8, оп. 16, спр. 325, арк. 48).

Так, станом на 29 грудня 1932 р. було відправлено обласним судам 552 копії по розстрільних справах, розглянутих з 1 листопада до 28 грудня: Дніпропетровська область – 150, Київська –

69, Вінницька – 66, Одеська – 71, АМСРР – 19, Харківська – 111, Чернігівська – 2, Донецька – 70 (ЦДАВОВУ, ф. 8, оп. 16, спр. 325, арк. 87).

Уже в процесі вилучення продовольства спостерігається неоднаковий підхід до різних регіонів. Скажімо, Шебекинський район Центрально-Чорноземної області Росії здавав з гектара в 1931 р. 2 центнери, в 1932 – 1,1 центнера, а Вовчанський Харківської – відповідно 7 і 5,1 центнера (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 5935, арк. 34).

Подібне питання виникає і в зв'язку з пільгами для червоноармійських родин, які рекрутувалися, як правило, з неукраїнців. Так, у Городоцькому районі тодішньої Вінницької області жителям тих сіл, куди доприселили 160 родин червоноармійців у порядку зміцнення прикордонної смуги, також надавалися пільги з хлібозаготівель. Завдяки цьому, скажімо, в Райківцях натуральна оплата збільшилася з 0,8 кілограма зерна на трудодень до 4,2, в Москалівці ці показники становили відповідно 0,7 і 3,3, Новому Поріччі – 1,1 і 2,4, Скотинянах – 4 і 5, Варівцях – 2,1 і 3,4, Тростянці 2,3 і 4,2, Остапківцях – 1,3 і 4,2, Немиренцях – 2 і 3,5 (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 5947, арк. 131).

А в інших колгоспах цього району, куди не вселяли російськомовних демобілізованих, такого «дарунку» від влади не одержали. Там примус до виконання непосильних завдань супроводжувався жорстокими репресіями на кшталт вищенаведених.

Керівні українські більшовики, треба визнати, намагалися випередити Москву в повальному вилученні продовольства. Ще за місяць до того, як Сталін розішле 1 січня 1933 р. зловісну телеграму щодо так званого добровільного здавання прихованого хліба, після чого в селян вимітатимуть усе їстівне, Раднарком УСРР 1 грудня 1932 р. ухвалить постанову про вилучення картоплі, виданої на трудодні (ЦДАВОВУ, ф. 27, оп. 13, спр. 1221, арк. 38).

З початком непосильних хлібозаготівель в УСРР запроваджується така форма примусу, як занесення відстаючих колгоспів і сіл на «чорні дошки». Вже 15 січня 1932 р. вони появляються на сторінках районної газети «Правда Прилуччини» нинішньої Чернігівщини. З 24 травня така форма більшовицького терору вже присутня і на сторінках чернігівської районки «Червоний стяг». А 9 листопада Станіслав Косіор, одержавши сталінську

директиву брати за приклад у боротьбі за викачування хліба ухвалу Північнокавказького крайкому ВКП (б), погрожує керівникам районів подібними акціями (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 5384, арк. 122).

Відтак 6 грудня 1932 р. Раднарком УСРР і ЦК КП (б) У за підписами Чубаря і Косіора ухвалили постанову «Про занесення на чорну дошку сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі», в якій, зокрема, наголошувалося: «За явний зрив пляну хлібозаготівель і злісний саботаж, що його організували куркульські і контрреволюційні елементи, занести на чорну дошку такі села:

1. с. Вербка Павлоградського району Дніпропетровської обл.
2. с. Гаврилівка Межівського району Дніпропетровської обл.
3. с. Лютеньки Гадяцького району Харківської обл.
4. с. Кам'яні Потоки Кременчуцького району Харківської обл.
5. с. Святотроїцьке Троїцького району Одеської обл.
6. с. Піски Баштанського району Одеської обл.

Щодо цих сіл вжити таких заходів:

Негайно припинити довіз товарів, цілком припинити кооперативну і державну торгівлю на місці і вивезти з відповідних кооперативних і державних крамниць всі наявні товари.

Цілком заборонити колгоспну торгівлю як для колгоспів, колгоспників, так і одноосібників...» (ЦДАВОВУ, ф. 423, оп. 6, спр. 1183, арк. 40).

В українському селі на централізоване продовольче забезпечення в 1932 р. могли розраховувати тільки 2.147,4 тис осіб з наявних 25.553 тис мешканців: зокрема, за спеціальними списками 443,5 тис, колективи цукрозаводів – 581,8 тис, радгоспів і МТС – 938,3 тис, лісозаготівлі – 83,6 тис, лісосплав – 5,7 тис, вилов риби – 23,7 тис, торфорозробки – 24,1 тис, кустарі – 99 тис, а також родини вчителів – 234 тис осіб, агрономів, медиків і ветеринарів 65,4 тис й інших категорій – 91,8 тис (ЦДАВОВУ, ф. 423, оп. 6, спр. 1283, арк. 35).

Усі інші були приречені на голодну смерть. У селі Костянтинівка Мелітопольського району нинішньої Запорізької області «у колгоспі суворо заборонялося брати хоча б одну колосинку. Охорона мала наказ стріляти в людей, що намагалися взяти з поля хоч трошки колосків. І таки стріляли і вбивали. Одного

разу в охороні поля з буряками стояв Андрій, а на поле прийшла зірвати бурячину його рідна сестра, а Андрій її вбив, такий відданий партії був...» (*Голодомор 1932–1933*, 2008, с. 104).

Смерть від голоду розгулялася так, що вістки про це дійшли і до далекого зарубіжжя. «У Калинівському районі, – писала українська газета Далекого Сходу, – голод і смерть зробили в слідуючих селах такі спустошення: Заливанщина мала у 1932 р. 3.500 мешканців – померло досі 2.000 осіб. Немирненці мали в 1932 р. – 700 мешканців, осталося при житті 1–5 родин, Куманівка мала рік тому 3.000 мешк., осталося при житті 1.900 осіб. Мочинці мали 1800 мешк., осталося 1.300 осіб. і т. п. Зозулинецький колектив вимер майже до ноги, так що зі 120 його членів остало в живих ледви 20. У місточку Самгородок було в 1932 р. 3.000 мешканців, померло 800 осіб. Найбільше вмирає дітей до 14 літ, до 80 відсотків гинуть мужчини, найбільш витривалі жінки.

Мерців влада не дозволяє ховати так довго, поки трупи зовсім не почнуть розкладатися, а це тому, що коли ховають свіжі тіла, негайно нічюю населення відкопує свіжі могили і вживає трупи у страву. Людоїдство дуже поширилось» («Маньджурський вістник», 1933, 9 вересня, с. 1).

Інший автор додав у цьому ж числі: «Большевики умышленно вызывають голод на Украине для того, чтобы пользуясь исключительным положением, усилят террор и окончательно уничтожат голодом и разстрелами страну, которая не желает подчиниться советской власти» («Маньджурський вістник», 1933, 9 вересня, с. 3).

І додавав: «Если внимательно следить за газетными сообщениями, то видно, что голод, доходящий до людоедства, имеет место только на Украине. Ничего не слышно о случаях голода в Псковской, Петербургской, Олонецкой и др. губ., где недород всегда считался явлением хроническим» («Маньджурський вістник», 1933, 9 вересня, с. 3).

Спроби на місцях щодо підтримки голодуючих також нещадно присікалися згори. Скажімо, Сталін особисто приділив увагу зверненню передових бригадирів Дніпропетровської області, які напередодні жнив 1933 р. звернулися із закликом до земляків-хліборобів: «Правление каждого колхоза совместно с бригадами до начала общей уборки должно выбрать наиболее высокие мес-

та, где быстрее созревает хлеб, с тем, чтобы быстрее собрать эту часть урожая и скорее выдать аванс колхозникам» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 6, спр. 306, арк. 185).

Гнів кремлівського тирана був таким немилосердним, що на засіданні пленуму Дніпропетровського обкому 25 травня 1933 р. перший секретар обкому Хатаєвич заявив, «что это была непростительная серьезная политическая ошибка, которая подверглась суровой критике со стороны ЦК ВКП (б) и со стороны тов. Сталина» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 6, спр. 306, арк. 162).

Тим часом голод поширився на українські етнічні терени Північного Кавказу. Тамтешній Староминський райком ВКП (б), до речі, навіть не криючись, санкціонував спеціальну ухвалу щодо станиці Новодерев'янківської: «соблюдая классовые принципы», мовляв, «принять самые суровые меры воздействия, принуждения, производя изъятие всех продуктов питания» (Кондрашин, 2008, с. 216).

Після вже згаданої наради в Ростові на початку листопада 1932 р. представник Москви Лазар Каганович виїхав до кубанських станиць для викачування хліба. Повідомляючи про це Сталіна 5 листопада 1932 р., він писав: «Думаю направиться в самую злостную Полтавскую, где имеется 400 человек учителей, врачей и техников + полковники, есаулы и т. п.» (*Сталин и Каганович*, 2001, с. 299).

«Казачи, – орал он, этот очередной выдвигенец, – сдавайте хлеб по-хорошему. Спрятали вы его, знаем. Но мы и приехали сюда, чтобы трахнуть вас как следует!»... На следующее утро подогнали пустой эшелон. Всем старым и малым велено было покинуть жилища и грузиться в вагоны. Так всех жителей станицы увезли бог весть куда...» («Родная Кубань», 2002, с. 105).

Цю страшну трагедію українців Кубані підтверджує і грек за походженням В. Стефаніді, який як чиновник районного апарату відвідував козацькі станиці взимку 1933 р.: «Жители вольной Кубани, идя под московским конвоем к теплушкам на вокзал, вместо слез пели: «Вызволь мене, козаченька, из биды», и только некоторые казачки, не слушавшие увещевания своих мужей, оплакивали оставленное имущество неизвестным людям.

Станицы некогда вольной Кубани наполненные животными, птицами, зерном, теперь пусты, а бывшие хлебосолы едят собак,

кошек и часто трупы своих знакомых. Людоедство на Кубани приняло зимой и весной 1933 г. систематический характер. Власти бессильны борются со стихией, созданной самими же.

В центрах, как Екатеринодар (ныне Краснодар), на базаре торгуют фаршем из человеческого мяса, а на Березанской ул. в том же Краснодаре в феврале 1933 г. нашли у одной кулинарки тринадцать детских головок и один разделанный труп, приготовленный для кулинарии советского образца» («Маньджурский вiстник», 1935, 9 березня, с. 2).

Відомий краснодарський дослідник І. Алексеєнко, який виявив окремі матеріали про рух населення за актовими книгами ЗАГСів, уважає, що кількість загиблих від голоду в кубанських станицях коливається від 40 до 60 відсотків, а в окремих місцях і до 90 («Родная Кубань», 2002, с. 36).

Відтак, якщо за переписом 1926 р. українців на теренах майбутнього Краснодарського краю було 1.580.895 осіб, то в 1939 там їх виявилось лише 143.744 (розраховано російськими дослідниками за: «Всесоюзная перепись населения 1926 г.», 1928; «Всесоюзная перепись населения 1939 г.», 1992).

Систему каральних заходів через «чорні дошки» за розпорядженням Сталіна було запроваджено і в Казахстані. Але ті села Федорівського району, яких це стосувалося, виявилися, як правило, українськими. Скажімо, за переписом 1926 р. Федорівський район нараховував 28.302 жителів, з яких 25.408 були українцями. В українізованому Уджарському районі особливо старався уповноважений райвиконкому якийсь Зуєв. У селі Благодарному він перевів у розряд куркулів і обклав в індивідуальному порядку 20 господарств середняків і 4 бідняків. Скажімо, службовця Бабенка у такий спосіб покарали за те, що в царські часи був писарем волосної управи; бідняка Терещенка – за те, що курич анашу. Всі ці господарства за несплату індивідуального обложення «подверглись конфіскації всего имущества в административном порядке, без суда» (Архів Президента Казахстану, ф. 141, оп. 1, спр. 5208, арк. 18).

В українізованому Булаївському районі на «чорну дошку» заносилися колгоспи: «Образец» імені Калініна, «Пролетарское знамя», «Пятилетка», «Красная крепость», «Ленинский путь»,

«Гигант», «Макс Гельц», «Ганкинский», «Первая Токушинская», «Путь социализма» (Архів Президента Казахстану, ф. 141, оп. 1, спр. 5794, арк. 198).

2. Заборона виїзду за хлібом

Грабіжницька політика кремлівської верхівки, яка через своїх поплічників витягнула навіть жменю квасолі з-під немовляти в колісці, змусила згорьованих селян відкривати найпотаємніші шкатулки, де зберігалися найцінніші родинні реліквії й останні заощадження, і вирушати в незвіданий світ за продуктами. Поневіряння в дорозі для таких відчайдух були страшними. Так, 16 травня 1932 р. група відходників за хлібом з Глобинського, Семенівського, Потоцького, Кременчуцького, Олександрійського районів «от имени пятидесятичной массы не скота, а еще полуживых людей, рвущих себя из крепких когтей искусственного голода», зверталася до Сталіна і ЦК КП (б) У: «... мы полуголодные валяемся по станциях, как никому не нужный хлам, при посадке в вагоны нам безнаказанно проводники вагонов разбивают руками носы и дверями вагонов пересекают пальцы на перегоне Ромны – Бахмач. Оборванные от недоедания, высохшие и почерневшие от ветров и солнца люди с котомками подходят к вагонам, предъявляют билеты, а молодой проводник – девушка с значком КИМ» а кричит: «куда прешь, иди дальше». Идут в задние вагоны, там спешит посадиться фельдсвязист ГПУ, как сговорившись, повторяет фразу проводника, только изменив тон: «куда прешься, поедешь сборным».

И вот не смотря в зеркало, мы видим и чувствуем, что на наши лица голод свою ужасную печать положил и мы в обществе сытых проезжающих пассажиров кажемся недостойными. Разве нам неизвестно, что все партийные и ответственные совработники из закрытых распределителей получают все необходимое для существования и поддержки приличного вида своих лиц» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 5255, арк. 28).

Тож забравши все їстівне в українського населення, влада не дозволила йому роздобути засоби для існування в інших регіонах СРСР. І цілком справедливо російський дослідник В. Кондрашин уважає, що це тільки до українського населення було застосовано таку репресію: «Прямой организацией голода можно назвать драконовские директивы Сталина-Молотова о борьбе со стихийной

миграцией крестьян, запиравших их в голодающих селениях и обрекавших на голодную смерть. Именно поэтому голод 1932–1933 гг. можно считать организованным голодом, и этот голод – одно из самых тяжких преступлений Сталина» (Кондрашин, 2008, с. 376).

Постанова ЦК ВКП (б) і Раднаркому СРСР за підписами Сталіна і Молотова від 22 січня 1933 р. про заборону виїзду стосувалася селян України й Кубані, де за переписом 1926 р. українців нараховувалося більше двох третин від усього населення. Цим документом, до речі, каральним органам доручалося арештовувати тих «селян України і Північного Кавказу, що пробралися на північ», а після того, коли серед них будуть відібрані «контрреволюційні елементи, повертати інших у місця їхнього проживання».

І як свідчить зведення таємно-політичного відділу ОДПУ СРСР, за грудень 1932 – січень 1933 рр., із сіл 215 районів України виїхали 85.217 однаків і 9.213 родин: з Київської області 26.344, Харківської – 26.129, Дніпропетровської – 12.421 однаків і 3.845 родин, Донецької – 9.561, Одеської – 3.950 і 4.020, Чернігівської – 5.593 і 837, Вінницької – 5.068 і 511 («Отечественные архивы», 2009, с. 120).

Треба додати, що голодних українських селян з теренів Росії намагалися відправити додому ще з початку літа 1932 р. – після сумнозвісного листа Сталіна до Молотова й Кагановича від 18 червня 1932 р., що, мовляв, «десятки тисяч українських колгоспників» блукають європейською частиною СРСР і «розкладають нам колгоспи своїми скаргами і скигленням» (*Сталін і Каганович*, 2001, с. 179).

Насамперед депортували голодних українських дітей. Скажімо, 17 липня 1932 р. московська міліція відправила до Києва 178 безпритульних дітей, яких виловили на вокзалах. А 22 липня 12 дітей було прислано з Калуги під тим приводом, що вони не розмовляють російською мовою, хоч це не відповідало дійсності (ДАКО, ф. 144, оп. 1, спр. 58, арк. 155, 156).

Водночас понад 60 районів Західного Сибіру прийняли казахських біженців, вимушених «казахстанським голодомором покинути рідні місця». Таких до кінця 1932 р. тут виявилось 150

тисяч осіб. Вони мали можливість працювати на новобудовах Сибірського краю (Рифель, 2012, с. 38).

У Казахстані навіть опубліковано спеціальне дослідження про те, як голодні казахи рятувалися від смерті в Західному Сибіру (Малышева, 1999, с. 12).

3. Замовчування правди про голодомор

Третя ознака геноциду українства з боку більшовицької влади – це свідоме замовчування правди про голодомор перед світовою громадськістю, яка могла б подати продовольчу допомогу голодуючому населенню. Скажімо, коли стало відомо про голод у Старошведському на Херсонщині, то політбюро ЦК КП (б) У негайно ухвалило постанову, якою, між іншим, було запропоновано: «поручить тов. Балицкому прийняти заходи к предотвращению проникновения случаев голодовки в селе Старошведском за границу» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 16, спр. 19, арк. 85).

Говорити про голод по телефону боялися й більшовицькі зверхники. Так, коли під час розмови по прямому дроту 13 березня 1933 р. перший секретар Дніпропетровського обкому Хатаєвич, доповідаючи Постишеву про важке продовольче становище в області, хотів сказати, скільки вимерло в семи селах Нововасилівського району за останні три місяці, то Постишев його обірвав: «Тов. Хатаевич, относительно последнего вопроса, сколько вымерло, говорить не нужно. Давай вопросы другие. Потом не по аппарату можно поговорить...» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 6310, арк. 21).

А завершуючи розмову, Постишев не забув нагадати й таке: «Лазарь Мойсеевич просил передать Вам, что Вы много говорите о продовольственных затруднениях в Вашей области... Такую практику надо прекратить» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 6310, арк. 22).

Однак голодні люди з України пробиралися на захід через радянський кордон до Польщі й Румунії, розповідали там про жахіття, що творилися на їхній батьківщині. Аби заперечити факт штучного голоду, більшовицькі вожді вдаються до широко-масштабної системи дезінформації, до якої були втягнуті визначні діячі світової культури Ромен Ролан, Бернард Шоу, прем'єр-міністр Франції Ерію. Це саме вони після ознайомлення зі спеціально підготовленими об'єктами переконували світ про відсутність голоду Україною. Зокрема, в доповідній радянського дипломата

Величка, який супроводжував прем'єр-міністра Франції Еріо в поїзді по Україні, зазначалося, що останній, маючи за мету вяснити, «1) чи є на Україні голод, причому це питання він пов'язував, звичайно, з основним питанням про успішність чи провал колективізації, і 2) національне питання», «цікавився тим, що йому показували, і тим, що він бачив з вікна вагона чи з автомобіля» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 6204, арк. 111).

4. Відмова від продовольчої допомоги із Заходу

Четверта ознака геноциду більшовицької влади, це свідоме недопущення тієї матеріальної допомоги для голодуючих в Україні, яку все таки організувала наша еміграція. Крім того, навіть грошову допомогу, яку переказували з Німеччини (сам Гітлер здав у фонд допомоги голодуючим німцям України тисячу марок), більшовицька влада насильно забирала собі, прирікаючи тих, кому адресувалися кошти, помирати.

Як свідчив співробітник Держплану УРСР з передвоєнних років С. Сосновий, «офіційно не тільки голоду, а навіть недоїдання не було. Через те продуктові пакунки, які надсилали німецьким колоністам їхні родичі з-за кордону, відсилались назад з написаними під диктант ГПУ-вських катів листами, що в нас все гаразд... Пропозиції закордонних філантропічних організацій налагодити допомогу голодним відхилялися з глузливою порадою допомоги своїм безробітним» («Українські вісті», 1950, ч. 10, с. 3).

Довівши українське селянство до такого стану, більшовицька влада водночас гріла на цій трагедії руки, організувавши систему так званих торгсинів, які фактично за безцінь скуповували в голодних людей золото й срібло та інші коштовності – 33 т золота і 1420 т срібла було у такий спосіб вилучено в населення. З цього приводу спеціальні рішення могли ухвалюватися тільки в Москві. Так, питання про скупку срібла Торгсином розглядалося на засіданні політбюро ЦК ВКП (б) 24 листопада 1932 р. (*Политбюро ЦК РКП (б) – ВКП (б)*, 2001, с. 375).

5. Доприселення у вимерлі села

Уже з весни 1933 р. українські села були страшними пустками. До осені це жахливе видовище ще більше посилювалося – були цілі села, особливо в степовій частині України, де фактично не залишилося жителів. Зрозуміло, Москву це питання хвилювало лише в плані відсутності робочої сили, яка оброблятиме опус-

тілий чорнозем. Відтак необхідно було переселити сюди тих, хто вирощуватиме хліб, відновить тваринництво. І передовсім сюди мали привезти вихідців з неукраїнських регіонів. Цією проблемою в 1933 р., знову ж таки найактивніше опікувався Лазар Каганович, який питання про переселення в Україну і на Північний Кавказ доповідав на засіданні політбюро 15 жовтня 1933 р. (*Політбюро ЦК РКП (б) – ВКП (б)*, 2001, с. 468).

Але загрозу вилюднення цілих сіл для виконання всіх операцій сільськогосподарського циклу побачили в УСРР набагато раніше. Так, секретар ЦК КП (б) У Любченко ще 10 січня 1933 р. в спеціальній записці до політбюро ЦК КП (б) У «підніс питання про можливість і потребу доприселення в колгоспи окремих районів Одещини і Дніпропетровщини колгоспників з Правобережжя України (Волині, Вінниччини, Чернігівщини)». Це тим більш можливо, додавав далі він, що «не стоїть питання про нове будівництво, оскільки в селах цих степових районів є багато приміщень розкуркулених, засуджених за контрреволюційну роботу і висланих на північ і інш.» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 6, спр. 288, арк. 162).

Як результат, у порядку першочерговості до районів тогочасної Одеської області переселяли з осені 1933 р. 20 тисяч родин: Великоолександрівського – 500 (з БСРР), Рівнянського – 900 (з Горьківського краю), Компаніївського – 800 (БСРР), Каховського – 406 (БСРР), Новоукраїнського – 1.100 (БСРР), Зінов'ївського – 500 (БСРР), Снігурівського – 400 (БСРР), Великовисківського – 800 (БСРР), Любашівського – 300 (Горьківський край), Врадіївський – 600 (Горьківський край), Кривоозерський – 200 (Горьківський край); до Дніпропетровської із Західної області (нинішня Смоленщина в основному): Білозірського – 450, Новотроїцького – 450, Лепетиського – 780, Великотокмацького – 500, Мелітопольського – 500, Михайлівського – 300, Люксембурзького – 300, Новосірогоського – 550, Якимівського – 600, Апостолівського – 500, Василівського – 300, Васильківського – 650, Долинського – 400, Божедарівського – 300; до Донецької з Івановської області: Біловодського – 600, Білолуцького – 500, Новопсковського – 600, Старокоранського – 400, Старобільського – 350, Сватівського – 150, Покровського – 510, Марківського – 390; до Харківської з Центрально-Чорноземної області: Сахновщанського – 1600, Краснокутського – 750, Дворічанського – 600, Близноківського – 55,

Тростянецького – 250, Великобурлуцького – 250, Красноградського – 300, Барвінківського – 200 (ІЦДАГОУ, ф. 1, оп. 1, спр. 2417, арк. 75–80).

Із Росії, писав уродженець Новомлинського Дворічанського району Харківської області Віктор Лісовиченко: «в спустошені, вимерлі наші краї прийшли перші ходаки. Вони знайшли тут порожні будівлі, родочі чорноземи, квітучі, хоч і недоглянуті, сади. Цей край їм і їх близьким належало заселяти.

І от через деякий час потяглися у Новомлинськ, у навколишні села – Шведарове, Нижнє Красне, Колошматівку, Коноплянівку та інші – підводи з російських ближніх областей, в основному з Курської. На спорожнілі українські землі везли російських переселенців. Селитися, повторюю, було де: добра половина хат стояла порожньою. У селах Дворічанського району російські переселенці для палива навіть повирубували на цвинтарях дерев'яні хрести» («Дворічанський край», 1993, 17 вересня, с. 3).

Як звітував спеціальний уповноважений ЦК ВКП (б) і РНК СРСР по переселенню із Західної області до Дніпропетровської С. Крупко, усі відправлені ешелони з переселенцями, в яких було відправлено 6.658 родин при плані 6.500, були забезпечені вагонами-кухнями і вагонами-ларками. В дорозі переселенцям кожного дня видавалася гаряча їжа. Всього витрачено 151,8 тонни борошна, 8,9 – круп, 2,7 – солоної риби, 188,8 – картоплі й овочів, 3,91 – олії, 6,32 – цукру і 390,5 кілограма чаю (ІЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 6393, арк. 18, 19).

Тож і не дивно, що з відчинених товарних вагонів, якими перевозили тоді російських переселенців у вимерлі українські села, лунало ось таке:

«На Україні добре жить:

Есть что шамать, есть что пить» (Вербицький, 1952, с. 98).

Крім того, в дорозі їм, як це наголошувалося в спеціальній телеграмі, мали видавати газети російською мовою. Зрозуміло, що й на місцях вселення одразу ж організовувалися російські класи і школи, що посилюватиме асиміляцію українського селянства, насамперед південно-східних областей.

А апробоване це зросійщення українців було уже наприкінці 1932 р. на Кубані, коли її заселяли вихідцями з російської глибинки – все планувалося заздалегідь і розроблялося до дрібниць.

Так, за тиждень до депортації станиці Полтавської заступник наркома з військових і морських справ СРСР Михайло Тухачевський підписав таємну директиву, якою передбачалося до 10 січня 1933 р. здійснити набір «особенно надежных в политическом отношении» серед тих, хто був в армійських рядах для заселення опустілих хат. При цьому особливо наголошувалося, що «уроженцы Северного Кавказа и Украины вербовке не подлежат» (Чуркин, 1991, с. 145).

Крім того, Тухачевський наголошував: «Вербовку и отправку красноармейцев-колхозников и их семей в печати не оглашать» (Чуркин, 1991, с. 145).

Більша частина завербованих червоноармійців прибули на Кубань у період з 14 жовтня до 15 грудня 1933 р. в 111 ешелонах – 8007 родин із загальною кількістю 34.209 осіб і 6.027 однаків, усього – 40.281, з яких 30.650 були працездатними. З Московського військового округу прибули 4.720 глав родин і 14.544 членів, Ленінградського відповідно – 2.486 і 746, Білоруського – 4.714 і 13.517, Приволзького – 1.850 і 4.592, Середньоазіатського – 162 і 204. Треба взяти до уваги, що було дотримано вимоги директиви Тухачевського щодо небажаності вербувати вихідців з України і Північного Кавказу, тому з цих регіонів маємо відповідно такі показники: 1.773 і 337, 162 і 204 (Платунов, 1976, с. 209).

6. Припинення українізації

На території УРСР

Постановою ЦК ВКП (б) і Раднаркому СРСР від 14 грудня 1932 р. «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі і в Західній області» Москва означила досить чітко своє ставлення до українізації: «ЦК и СНК отмечают, что вместо правильного большевистского проведения национальной политики в ряде районов Украины украинизация проводилась механически, без учета конкретных особенностей каждого района, без тщательного подбора большевистских украинских кадров, что облегчило буржуазно-националистическим элементам, петлюровцам и пр. создание своих легальных прикрытий, своих контрреволюционных ячеек и организаций...»

Предложить ЦК КП (б) и СНК Украины обратить серьезное внимание на правильное проведение ее, изгнать петлюровские и другие буржуазно-националистические элементы из партийных и советских организаций, тщательно подбирать и воспитывать

украинские большевистские кадры, обеспечить систематическое партийное руководство и контроль за проведением украинизации» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 5243, арк. 237).

Чому російські історики й ті, хто йде їхніми слідами, не звертають увагу на рядки вказаної постанови, якими чітко пов'язується хлібозаготівельна кампанія із призупиненням національного розвитку тільки однієї нації там, де вона споконвіків проживала, і грубою ліквідацією цього процесу на її етнічному розселенні поза межами УСРР.

За межами УСРР

Згадана постанова Кремля не тільки вказує «Северокавказскому крайкому и крайисполкому, что легкомысленная, не вытекающая из культурных интересов населения, не большевистская «украинизация» почти половины районов Севкавказа при полном отсутствии контроля за украинизацией школы и печати со стороны краевых органов дала легальную форму врагам советской власти со стороны кулаков, офицерства, реэмигрантов-казаков, участников Кубанской Рады и т. д.», а й ставить завдання з метою «розгрому спротиву хлібозаготівель куркульських елементів і їх партійних і безпартійних прислужників» вдатися до цілого ряду репресивних заходів.

У розвиток цієї московської директиви постановою президії Північно-Кавказького крайового виконавчого комітету від 26 грудня 1932 р. передбачалося:

«1. Немедленно приостановить дальнейшую украинизацию во всех районах и станицах Северо-Кавказского края.

2. Перевести к 1-му января 1933 года все делопроизводство советских организаций в станицах и районах на русский язык.

3. В 3-дневный срок перевести все украинизированные газеты на русский язык, а также листовки, брошюры, стенгазеты, многотиражки и прочую литературу, вышедшую на украинском языке, и в дальнейшем издавать их на русском языке.

4. Перевести преподавание на всех работающих краткосрочных курсах (советских, педагогических, колхозных и т. д.) на русский язык.

5. Предложить Край ОНО подготовить необходимые мероприятия для перевода к осени 1933 г. преподавания во всех школах на русский язык и по укреплению учительского состава украи-

низированных школ и предоставит на обсуждение Президиума СККрайисполкома.

6. Радиовещание на украинском языке прекратить.

7. Обязать РИКи разъяснить настоящее решение на общих собраниях и Пленумах Советов» (ДАКК, ф. р-1594, оп. 1, спр. 50, арк. 614).

Ця цілеспрямована репресивна політика більшовицької влада щодо українства на всіх теренах СРСР підтверджена була 15 грудня 1932 р., коли Сталін і Молотов підписали нову постанову Кремля про припинення українізації на Далекому Сході, в Казахстані, Сибіру, Поволжі, Центрально-Чорноземній області... (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 5288, арк. 4).

Нею, по суті, було заборонено українське слово за межами УСРР. Відтепер воно позбавлялося права існувати в школі, в клубі, в газеті й у радіоєфірі – було загнане до селянської хати. Це означало, що українська дитина, яка виходила за власне подвір'я, поступово втрачалася для нашої нації.

Більшовицька влада Казахстану також негайно відгукнулася на ухвалу Кремля щодо припинення українізації. Вже 18 грудня 1932 р. бюро Казахстанського крайкому ВКП (б) ухвалює: «а) Запропонувати Актюбинському обкому існуючі українські газети перевести на російську мову; б) Запропонувати Культпропу разом з Наркомосом розробити заходи про переведення українських шкіл у 33 році на російську мову» (ДААО, ф. 13, оп. 1, спр. 363, арк. 262).

А контролювала цей процес Москва. Так, 20 квітня 1933 р. завідуючий таємним відділом ЦК ВКП (б) Поскрьобишев написав до секретаря Казахстанського обкому ВКП (б) Мірзояна: «Прошу повідомити про хід виконання постанови ЦК ВКП (б) і РНК СРСР від 15.XII.32 р. (пр. ПБ № 126, п. 50/22) «Про українізацію в ДСК, Казакстані, Середній Азії, ЦЧО та інших районах СРСР» (Архів Президента Казахстану, ф. 141, оп. 1, спр. 5827, арк. 59).

Доповідаючи ЦК ВКП (б) про виконання цієї постанови, керівники ідеологічного відділу Казахстанського крайкому більшовицької партії 9 червня 1933 р. зазначали, що з 96 українських шкіл у Східно-Казахстанській, Алма-Атинській, Південно-Казахстанській і Актюбинській областях на російську переведено лише 44, а «в таких найголовніших українських районах, як Акбулакський і Федорівський, переведено тільки 3 школи. Переведені на

російську мову Атбасарський і Акбулакський педтехнікуми. Всього в краю було 3 українські газети («Більшовицький штурм» у Федорівському районі, «Прапор колгоспу» – Атбасарському р-ні і «За соц. будову» – Акбулакському р-ні), вони всі зараз переведені на російську мову» (Архів Президента Казахстану, ф. 141, оп. 1, спр. 5827, арк. 119).

Окремо стоїть питання про підрахунок втрат від Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. На нашу думку, в ситуації, яка склалася з неповною джерельною базою щодо міграційних процесів в УСРР в 1927–1931 рр., необхідно взяти за основу поточний облік населення станом на 1 січня 1932 р., оскільки маємо на цю дату показники наявності мешканців як села, так і міста. У кожному з виданих у Харкові управлінням справами Раднаркому УСРР 8 довідників з основних статистично-економічних показників господарства районів відповідних областей і Автономної МСРР перший розділ «Територія та населення» супроводжується спеціальним поясненням до таблиць: «Відомості про територію та населення складено за станом на 1 січня 1932 року за матеріялами Центральної Адміністративно-Територіальної Комісії при ВУЦВК», що їх одержано від районних виконавчих комітетів» («Довідник», 1933, с. 5). У цілому ж населення УСРР на той час, згідно з ними, нараховувалося 32.680,7 тисячі осіб населення: міського – 7.127,7 тисячі, сільського – 25.553,0 тисячі («Довідник», 1933, с. 8).

Приймаючи щорічний природний приріст населення в 2,36 відсотка (ця цифра була зафіксована в 1924–1927 рр. за даними виданого в 1939 р. в Харкові «Збірника статистично-економічних відомостей про сільське господарство України», С. Сосновий писав: «ми, за формулою складних відсотків, на 1 січня 1932 року мали 32.680.700 душ, на 1 січня 1933 року повинні були мати 33.406.100 душ, а на 1 січня 1934 року – 34.258.000 душ» («Українські вісті», 1950, ч. 11, с. 3).

Ось чому, на наше глибоке переконання, виходячи саме з останніх показників обліку населення (січень 1932 р.) і необхідно розраховувати втрати населення УСРР у 1932–1933 рр. Зрештою, зовсім іншою виглядає картина щодо втрат від Голодомору, коли порівнювати показники 1937 р. до наявності населення УСРР станом на 1 січня 1932 р. Офіційні дані перепису 1937 р., які більшовицька влада оприлюднила тільки 1990 р., свідчили про кіль-

кість населення в УСРР в 28.383,0 тисячі. Водночас перерахунок порайонних результатів перепису показав, що цей показник завищений принаймні на 532 тисячі осіб. Однак якщо взяти і цю мінімально занижену цифру приписок, то станом на початок січня 1937 р. населення України становило не більше 27.851 тисячі осіб.

Коли від неї відняти кількість приросту населення в 1934 р. (88,2 тис. осіб), 1935 (417,2 тис.) і 1936 (533,7 тис.) – усього 1.039,1 тис., то маємо станом на 1 січня 1934 р. 26.812 тисяч осіб. А мало бути 33.933.400: до кількості населення станом на 1.1.1932 р. в 32.680,700 додаємо народжених у 1932–1933 рр. в кількості 1.252,700. Різниця – 7.121,400!

Цей історико-статистичний підхід до визначення втрат від Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. можна перевірити через розрахунок втрат дітей початкової школи, яка на той час уже була обов'язковою. Наприклад, порівняльна таблиця учнів 1–4-х класів у Петриківському районі на Дніпропетровщині показує, що 1 вересня 1933 р. в початкові класи прийшло менше на 1.750 учнів, ніж рік тому (ДАДО, ф. п-19, оп. 1, спр. 483, арк. 154; ф. р-439, оп. 1, спр. 31, арк. 32):

Роки	1-й клас	2-й клас	3-й клас	4-й клас	Разом
1932	1737	1275	1126	1121	5259
1933	1254	867	695	693	3509

Але ще приголомшливіші цифри, коли йдеться про тих, хто продовжив навчання 1933 р., перейшовши відповідно з 1-го в 2-й клас, з 2-го – в 3-й, і з 3-го в 4-й – таких тільки в 3-х класах не дорахуємося вже 1.883. І це враховуючи ту обставину, що нам невідомо, скільки мало прийти до 1-го класу 1933 р. й скільки четвертокласників набору 1932 р. вижили станом на 30 червня 1933-го.

Ще більш разючі результати одержуємо, коли визначаємо ту кількість дітей, які саме 8-річними прийшла до першого класу після Голодомору-геноциду. Наприклад, наглядно це демонструють результати прийому до першого класу в 1935–1936 навчальному році в школах (п – початкових, нс – неповносередніх і с – середніх) в Оратівському районі, який нині віднесений до Вінницької області, дітей, які народилися 1927 р., тобто, восьмирічних (8р), і де збереглися про це документи:

	1927	1к	8р	2к	3к	4к
Оратівська нсз	139	81	79	62	69	62
Оратівська п		10	10	10	10	8
Оратівецька нс	43	20	17	20	20	18
Животівська нс	91	45	39	40	46	40
Староживотівська нс		71	63	86	67	67
Новоживотівська нс		34	30	30	33	24
Осичанська нс	84	27	26	26	36	30
Юшковецька нс	117	–	–	35	45	31
Якимівська нс	44*	87	79	61	45	43
Медівська	84	52	43	60	48	55
Лопатинська нс	39	37	36	36	33	29
Фронтівська нс		45	42	48	43	44
Чагівська нс	67	42	40	60	50	49
Сологубівська нс	103	58	54	36	44	45
Клюківська нс		72	61	44	45	40
Балабанівська нс	178	64	60	71	59	65
В. Ростівська нс		45	40	49	47	43
Зарудянська нс	74	48	44	51	42	40
Підвисочанська нс	105	41	36	38	68	48
Мервинська п	–	30	25	37	33	32
Рожичанська п	59	15	12	20	12	19
Бугаївська п	37	27	25	31	35	25
Казимирівська п	24	–		24	19	13
Гоноратська п	42	39	27	23	26	32
Каленівська п	18	29	25	28	–	10
Хмелівська п		28	23	18	20	24
Ступчанська п		27	27	–	20	–
Сабарівська п	70	54	50	34	30	32
Балабанівська п	178	12	12	–	11	–
М. Ростівська п	43	26	22	22	23	18

(ДАВО, ф. Р-6129, оп. 13, стр. 105, 106, 107;
ДАКО, ф. Р-144, оп. 1, стр. 1880, арк. 1–31)

Подібну картину під час набору першокласників у 1939–1940 навчальному році бачимо і в Переяславському районі Київської області:

	Нар. 1931	1к	8р	2к	3к	4к
Андруші нс	35	18	11	33	35	44
Бабачиха п	31	23	10	–	27	–
В. Каратуль	140	61	55	98	91	57
Виповзки нс	54	14	12	40	35	29
Віненці нс	72	29	25	28	41	33
Вовчків нс	60	36	32	36	41	56
Воскресінка п	36	19	11	–	29	–
В'юнище нс	49	21	19	36	34	30
Гайшин нс	63	40	38	54	59	64
Гланишів нс	51	37	22	36	30	30
Городище п	35	11	10	23	–	17
Григорівка нс	–	32	28	57	71	53
Дем'янці нс	85	35	30	56	60	66
Дениси нс	82	45	42	45	50	56
Дівички нс	48	52	45	72	51	72
Єрковці с	100	76	59	111	94	79
Зарубенці нс	–	35	21	22	52	27
Засупоївка нс	48	38	28	35	32	32
Карань нс	64	14	10	28	40	9
Ковалин нс	64	40	30	43	63	47
Козинці нс	40	29	14	–	29	35
Козлів нс	126	38	31	42	43	36
Комарівка нс	51	24	22	36	36	35
Кулябівка нс	62	30	26	35	37	30
Лецьки нс	52	27	24	30	33	33
Мазіньки нс	33	35	33	39	46	39
М. Каратунь п	–	30	20	32	–	–
Панфіли нс	70	57	40	51	62	76
Переяслав-1с	210	49	41	77	77	94
Переяслав-2с		95	32	110	129	131

Переяслав-Знс		29	29	35	56	29
Підварки нс	117	77	59	66	77	100
Підсінне п	36	22	20	22	37	49
Положаї п	37	2	2	27	27	22
Пологи-Чобітьки п	230	9	7	18	21	16
Пологи-Вергуни нс	123	35	30	59	69	76
Пологи-Яненки нс	188	22	22	14	20	17
Пологи-Яненки нс		54	27	67	40	54
Помоклі с	179	68	59	99	114	97
Пристанційна нс	–	37	35	36	42	40
Пристроми с	90	62	53	81	61	70
Сомк. Долина п	29	19	17	32	28	42
Соснова с	97	51	47	83	64	53
Стовпяги нс	46	31	28	58	31	45
Строкова нс	75	29	27	38	53	33
Студеники с	89	59	51	73	73	85
Ташань нс	60	30	23	38	55	33
Трактомирів нс	–	26	20	30	20	28
Харківці нс	26	28	24	36	29	31
Хоцьки с	109	61	54	81	81	75
Циблі нс	87	21	16	33	41	37
Шевченків хут п	–	24	24	21	21	26

(ДАКО, ф. 144, оп. 1, спр. 2463, арк. 1–52)

Таким чином, можемо бачити реальну картину того, що сталося в 1932–1933 рр. в Україні. Зокрема, документи про наповнення перших класів сільських загальноосвітніх шкіл України після 1933 р. дають підставу стверджувати, що 30–40 відсотків дітей, народжених у 1924–1932 рр. в УСРР, не сіли за парти, починаючи з 1933-го. Якщо врахувати, що за 1924–1932 рр. на світ появилися близько 10 мільйонів осіб (наприклад, 1924 – 1.162,9, 1925 – 1.196,8, 1926 – 1.207,9, 1927 – 1.184,4 тисячі, 1928 – 1.139,3, 1929 – 1.080,0, 1930 – 1.023,0, 1931 – 975,3, 1932 – 782,0 («Природний рух людуности», 1932, с. 13; ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 7163, арк. 16) – цей приріст відбувався головним чином за рахунок села), то цілком вірогідною є втрата у 1932–1933 рр. щонайменше

3 мільйонів першокласників і майбутніх школярів початкових класів. А якщо додати до цих жертв Голодомору і тих, хто в 1933 р. належав до середнього і старшого шкільного віку, то матимемо ще мінімум півмільйона жертв.

Ось чому, виходячи з того, що втрати тільки дітей дошкільного і шкільного віку становили щонайменше 3,5 мільйона осіб, вважаємо цілком реальним, що мінімум 7 мільйонів населення УСРР стали жертвами Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. Відтак є підстава стверджувати про достовірність свідчень німецьких дипломатів щодо втрат українства під час Голодомору – геноциду від 7 до 10 мільйонів, тим більше, коли включати наші поселення на Північному Кавказі, на Слобожанщині, в Поволжі, в Казахстані й Західному Сибіру.

Джерела та література

Архів Президента Казахстану (Алмати).

Вербицький, М. (1952). *Найбільший злочин Кремля: запланований штучний голод в Україні 1932–1933 років*. Лондон.

Виткрофт, С. (2014). *Голод в Казахстане и на Украине. Голод 1930-х годов в Украине и Казахстане: вопросы историографии и подходы к исследованию проблемы (к 80-летию трагедии): сборник материалов выступлений, докладов и сообщений участников Международной научно-методической конференции, Астана, 3 декабря 2013 г.* Астана.

Всесоюзная перепись населения 1926 г. (1928). Москва.

Всесоюзная перепись населения 1939 г.: основные итоги. (1992). Москва.

Голодомор 1932–1933: запорізький вимір. (2008). Запоріжжя: Просвіта.

Дворічанський край. (1993, 17 вересня). Дворічна.

ДААО – Державний архів Актюбінської області (Республіка Казахстан).

ДАВО – Державний архів Вінницької області.

ДАДО – Державний архів Дніпропетровської області.

ДАКО – Державний архів Київської області.

ДАКК – Державний архів Краснодарського краю (Російська Федерація).

Довідник з основних статистично-економічних показників господарства районів Київської області. (1933). Харків.

Еппелбom, Е. (2018). *Червоний голод. Війна Сталіна проти України*. Київ: НrecPress.

Кондрашин, В. (2008). *Голод 1932–1933 годов: трагедия российской деревни*. Москва: Российская политическая энциклопедия.

- Кропачев, С.** (2010). Масштабы демографических потерь СССР. Начало 1930-х – середина 1940-х годов. *Проблемы отечественной истории и историографии*: сборник научных статей. Краснодар: Экоинвест.
- Кубякин, Е.** (2007). Был ли геноцид украинского населения на Кубани в 1930-е годы? *Кубань – Україна: питання історико-культурної взаємодії* (Вип. 2). Краснодар: Картика.
- Кульчицький, С.** (2013). *Український Голодомор в контексті політики Кремля*. Київ.
- Мальшева, М., & Познанский, В.** (1999). *Казахи – беженцы от голода в Западной Сибири (1931–1934 гг.)*. Алматы.
- Маньджурський вістник*. (1935, 9 березня). Харбін.
- Маньджурський вістник*. (1933, 9 вересня). Харбін.
- Отечественные архивы*. (2009). (№ 2). Москва.
- Письма И.В. Сталина В.М. Молотову. 1925–1936 гг.* (1995). Москва.
- Платунов, Н.** (1976). *Переселенческая политика Советского государства и ее осуществление в СССР (1917 – июнь 1941 гг.)*. Томск: Из-во Томского университета.
- Политбюро ЦК РКП (б) – ВКП (б). Повестки дня заседаний 1919–1952. Т. II: 1931– 1939.* (2001). Москва.
- Природний рух людності України в 1929 р.* (1932). Харків: Господарство України.
- Рифель, Л.** (2012). Трагедия сплошной коллективизации в документах бывшего архивного фонда КПСС. *Политика «Малого октября» и голод в Казахстане*: сборник материалов научно-практической конференции. Астана.
- Родная Кубань*. (2002). Краснодар.
- Сталин и Каганович. Переписка 1931–1936 гг.* (2001). Москва.
- Українські вісті*. (1950).
- ЦДАВОВУ – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
- ЦДАГОУ – Центральний державний архів громадських об'єднань України.
- Чуркин, В.** (1991). Неизвестная война. *Дон, 7*. Ростов-на-Дону.

References

- Arkhir Prezidenta Kazakhstanu (Almaty) [Archive of the President of Kazakhstan (Almaty)] [in Ukrainian].
- Verbytskyi, M.** (1952). *Naibilshyi zlochyn Kremli: zaplanovanyi shtuchnyi holod v Ukraini 1932–1933 rokiv* [The Kremlin's greatest crime: the planned artificial famine in Ukraine in 1932–1933]. London [in Ukrainian].

- Vitkroft, S.** (2014). *Golod v Kazakhstane i na Ukraine* [Famine in Kazakhstan and Ukraine]. *Golod 1930-kh godov v Ukraine i Kazakhstane: voprosy istoriografii i podkhody k issledovaniyu problemy (k 80-letiyu tragedii)*: sbornik materialov vystupleniy, dokladov i soobshcheniy uchastnikov Mezhdunarodnoy nauchno-metodicheskoy konferentsii, Astana, 3 dekabrya 2013 g. – *The famine of the 1930s in Ukraine and Kazakhstan: issues of historiography and approaches to the study of the problem (to the 80th anniversary of the tragedy)*: a collection of materials of speeches, reports and reports of participants in the International Scientific and Methodological Conference. Astana [in Russian].
- Vsesoyuznaya perepis naseleniya 1926 g.* [All-Union Census of 1926]. (1928). Moskva [in Russian].
- Vsesoyuznaya perepis naseleniya 1939 g.: osnovnye itogi* [All-Union census of 1939: main results]. (1992). Moskva [in Russian].
- Holodomor 1932–1933: zaporizkyi vymir* [The Holodomor of 1932–1933: the Zaporizhia dimension]. (2008). Zaporizhzhia: Prosvita [in Ukrainian].
- Dvorichanskyi kraj* [Dvorychansky region]. (1993, September 17). Dvorichna [in Ukrainian].
- DAAO – Derzhavnyi arkhiv Aktiubynskoi oblasti (Respublika Kazakhstan) [State Archives of Aktobe Region (Republic of Kazakhstan)].
- DAVO – Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti [State Archives of Vinnytsia Region] [in Ukrainian].
- DADO – Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti [State Archives of Dnipropetrovsk region] [in Ukrainian].
- DAKO – Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti [State Archives of Kyiv Region] [in Ukrainian].
- DAKK – Derzhavnyi arkhiv Krasnodarskoho kraiu (Rosiiska Federatsiia) [State Archives of the Krasnodar Territory (Russian Federation)].
- Dovidnyk z osnovnykh statystychno-ekonomichnykh pokaznykiv hospodarstva raioniv Kyivskoi oblasti* [Handbook of the main statistical and economic indicators of the economy of the districts of Kyiv region]. (1933). Kharkiv [in Ukrainian].
- Eppelbom, E.** (2018). *Chervonyi holod. Viina Stalina proty Ukrainy* [Red hunger. Stalin's war against Ukraine]. Kyiv: HrecPress [in Ukrainian].
- Kondrashin, V.** (2008). *Golod 1932–1933 godov: tragediya rossiyskoy derevni* [The famine of 1932–1933: the tragedy of the Russian village]. Moskva: Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya [in Russian].
- Kropachev, S.** (2010). *Masshtaby demograficheskikh poter SSSR. Nachalo 1930-kh – seredina 1940-kh godov* [The scale of the demographic losses of the USSR. Early 1930s – mid 1940s]. *Problemy oteches-*

- tvennoy istorii i istoriografii: sbornik nauchnykh statey – Problems of national history and historiography: a collection of scientific articles.* Krasnodar: Ekoinvest [in Russian].
- Kubyakin, E.** (2007). Byl li genotsid ukrainskogo naseleniya na Kubani v 1930-e gody? [Was there a genocide of the Ukrainian population in the Kuban in the 1930s?]. *Kuban – Ukraina: pytannia istoriko-kulturnoi vzaïmodii – Kuban – Ukraine: issues of historical and cultural interaction* (Vol. 2). Krasnodar: Kartika [in Russian].
- Kulchytskyi, S.** (2013). *Ukrainskyi Holodomor v konteksti polityky Kremlia [The Ukrainian Holodomor in the context of Kremlin policy]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Malysheva, M., & Poznanskiy, V.** (1999). *Kazakhi – bezhentsy ot goloda v Zapadnoy Sibiri (1931–1934 gg.) [Kazakhs – refugees from famine in Western Siberia (1931–1934)]*. Almaty [in Russian].
- Mandzhurskyi vistnyk [Manchurian Herald]*. (1935, March 9). Kharbin [in Ukrainian].
- Mandzhurskyi vistnyk [Manchurian Herald]*. (1933, September 9). Kharbin [in Ukrainian].
- Otechestvennye arkhivy [Domestic archives]*. (2009). (Vol. 2). Moskva [in Russian].
- Pisma I.V. Stalina V.M. Molotovu. 1925–1936 gg. [Letters from I.V. Stalin V.M. Molotov. 1925–1936]*. (1995). Moskva [in Russian].
- Platunov, N.** (1976). *Pereselencheskaya politika Sovetskogo gosudarstva i ee osushchestvlenie v SSSR (1917 – iyun 1941 gg.) [The resettlement policy of the Soviet state and its implementation in the USSR (1917 – June 1941)]*. Tomsk: Iz-vo Tomskogo universiteta [in Russian].
- Politbyuro TsK RKP (b) – VKP (b). Povestki dnya zasedaniy 1919–1952. T. II: 1931–1939 [Politburo of the Central Committee of the RCP (b) – VKP (b). Agendas of meetings 1919–1952. Vol. II: 1931–1939]*. (2001). Moskva [in Russian].
- Pryrodnyi rukh liudnosti Ukrainy v 1929 r. [The natural movement of the people of Ukraine in 1929]*. (1932). Kharkiv: Hospodarstvo Ukrainy [in Ukrainian].
- Rifel, L.** (2012). Tragediya sploshnoy kollektivizatsii v dokumentakh byvshego arkhivnogo fonda KPSS [The tragedy of complete collectivization in the documents of the former archives of the CPSU]. *Politika «Malogo oktyabrya» i golod v Kazakhstane: sb. materialov nauchno-prakticheskoy konferentsii – The policy of "Little October" and the famine in Kazakhstan: a collection of materials of the scientific-practical conference.* Astana [in Russian].
- Rodnaya Kuban [Native Kuban]*. (2002). Krasnodar [in Russian].

- Stalin i Kaganovich. Perepiska 1931–1936 gg. [Stalin and Kaganovich. Correspondence of 1931–1936].* (2001). Moskva [in Russian].
- Ukrainski visti [Ukrainian news].* (1950). [in Ukrainian].
- TsDAVOVU – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine] [in Ukrainian].
- TsDAHOU – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [Central State Archive of Public Associations of Ukraine] [in Ukrainian].
- Churkin, V.** (1991). Neizvestnaya voyna [Unknown war]. *Don – Don*, 7. Rostov-na-Donu [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 25.09.2020 р.